JELLINGPROJEKTET
– et kongeligt monument i dansk og europæisk belysning

Første halvårsrapport 2009

NATIONALMUSEET

Indledning

Jellingprojektets mål for efteråret 2008 var at iværksætte en række konkrete initiativer og forundersøgelser som optakt til projektets videre udvikling i 2009 og dernæst at definere og fastlægge grundlaget for de kommende års aktiviteter inden for forskning og formidling. Efter årsskiftet er der fulgt op på disse punkter, og der foreligger nu en hel række af delprojekter, planer og idéer, hvoraf nogle allerede er gennemført eller igangsat. Projektets hovedområder og planer for delprojekter er beskrevet i et samlet program (status juni 2009), der udstikker rammerne og perspektiverne for Jellingprojektet som helhed. En vis fleksibilitet er bibeholdt inden for den overordnede budgetramme for perioden 2009-11. Flere delprojekter kan derfor indarbejdes, og nye projektdeltagere vil blive tilknyttet.

Inden for forskningen har indsatsen i årets første måneder primært været rettet mod det arkæologiske og naturvidenskabelige feltarbejde samt monumenternes lokale og regionale kontekst. Derudover er der taget kontakt til en række forskere i ind- og udland, som arbejder inden for beslægtede temaer eller relevante projekter. Formidlingsmæssigt har vægten først og fremmest ligget på opbygningen af en hjemmeside for Jellingprojektet samt en undersøgelse af mulighederne for internetbaseret formidling og undervisning. Nationalmuseet og Jellingprojektet har desuden taget de første skridt mod en international vandreudstilling i samarbejde med British Museum og Museum für Ur- und Frühgeschichte Berlin.

Data og dokumentation

Jellingmonumenterne har været genstand for forskning i flere hundrede år, og der foreligger i sagens natur en mængde data fra tidligere undersøgelser og fund i og omkring Jelling. Et af de første mål for Jellingprojektet har derfor været at opbygge et Geografisk InformationsSystem (GIS), der kan håndtere og tilgængeliggøre de mange forskellige rumlige data fra Jelling, herunder data fra gamle og nye udgravninger, historiske kort og fotos. I foråret blev der truffet aftale med Enheden for Arkæologisk IT ved Aarhus Universitet om udvikling af et GIS. Dette er nu undervejs og har leveret data til brug for formidlingen af Jelling som verdensarv (et projekt under Kulturarvsstyrelsen). Systemet er ligeledes blevet afprøvet i forbindelse med udgravningen i maj/juni 2009 ved Thyras Have øst for Nordhøjen (se nedenfor). Til systemet er valgt programmet ArcGIS, der giver mulighed for registrering og visualisering af data i tre dimensioner og dermed også opbygning af 3D præsentationer af Jellingkomplekset og det omgivende landskab. Der kan etableres adgang til systemet via internettet, hvilket betyder, at flere projektdeltagere kan få adgang til at udnytte og udbygge de data, der lægges ind i systemet. De foreløbige resultater er yderst lovende, også i et formidlingsmæssigt perspektiv.

Sideløbende med registreringen af de rumlige data er digitaliseringen af Nationalmuseets omfattende billedsamlinger med tilknytning til Jelling indledt. Samlingerne rummer gamle tegninger, akvareller og ikke mindst fotos. I forbindelse med udgravningerne af Syd- og Nordhøjen i 1940'erne blev der taget en mængde sort/hvid fotos dels på glasplader, dels på film. Billederne har ikke blot værdi som dokumentation af udgravningens resultater; de giver også et indtryk af de anvendte metoder og de involverede personer. Som eksempel ser man på en glasplade den stenrække, som skulle dokumenteres; på en anden falder skyggen af fotografen stående højt på en stige ind over motivet. Det er desuden lykkedes

at opspore en film, som skal være optaget under udgravninger i 1940'erne. Kvaliteten er foreløbig uvis, men egner den sig, vil filmen blive digitaliseret til brug for Jellingprojektets formidling.

Endnu et led i dokumentationen er litteraturen om Jellingmonumenterne. Den bibliografi, der varetages af tidsskriftet SKALK, er stærkt udbygget og omfatter nu godt 500 titler, den ældste fra 1591 og de yngste blot få måneder gamle. Det er tanken, at nogle af de ældste tekster skal digitaliseres, så de kan gøres tilgængelige i deres helhed via internettet. Nyere titler, der allerede foreligger i elektronisk form, skal i det omfang, det kan lade sig gøre, kunne hentes direkte via bibliografien og Jellingprojektets hjemmeside.

Arkæologiske og naturvidenskabelige undersøgelser

I 2008 blev der udført magnetometerundersøgelser og elektromagnetiske målinger (EM 38) på markerne nord for Jellingmonumenterne. Disse undersøgelser viste sammen med resultatet af det detektortræf, der var arrangeret af Vejle Museum i september 2008, at en mere traditionel forundersøgelse ved hjælp af søgegrøfter var nødvendig for at opnå en afklaring af karakteren og omfanget af bebyggelse nord for monumenterne. Samtidig understregede magnetometerundersøgelsen nytten af det ældre fotomateriale fra Jelling, idet et potentielt interessant område med særlig magnetisk jord nordøst for Nordhøjen at dømme ud fra luftfotos fra 1960'erne sandsynligvis er resterne af en nyere konstruktion, som i dag er sløjfet.

Thyras Have
Med udgangspunkt i Vejle Museums seneste udgravninger og forundersøgelserne i 2008 er der planlagt tre arkæologiske udgravninger i 2009. Den første blev gennemført i maj/juni måned i et samarbejde mellem Vejle Museum og Forhistorisk Arkæologi ved Aarhus Universitet. Udgravningsfeltet lå umiddelbart øst for Nordhøjen, og hovedformålet var at afklare, om teorien om en kæmpemæssig skibssætning med Nordhøjen som centrum kunne bekræftes ved yderligere spor af sten. Forstyrrelserne i området viste sig dog at være mere omfattende end ventet, og selv om der sås flere nedgravninger, var der ingen, der kunne karakteriseres som et regulært stenspor. Bortset fra oplysninger om anlæg af væsentligt yngre dato, er der derfor næppe meget mere at hente i dette område. En mindre udvidelse af udgravningens hovedfelt mod syd gav et bedre indtryk uden dog at føre til sikre belæg for skibssætningens forløb.

Til de positive resultater af undersøgelsen ved Thyras Have hører fundet af en arabisk dirhem. En foreløbig bestemmelse tyder på, at der er tale om en Abbasidemønt fra 800-årene. Mønten er hel, men forsynet med et lille ophængningshul, så den har kunnet anvendes som smykke. Den blev opdaget af en detektorentusiast, Peter Hyldgaard, som tidligere har fundet en halv dirhem på marken nord for Thyras Have. Denne mønt stammer ifølge Den kgl. Mønt- og Medaillesamling fra det nuværende Marokko og er præget mellem 792 og 808 e.Kr. De to mønter ligger i det tidsmæssige spring mellem den Otto-Adelheid-penning fra omkring år 1000, der dukkede op under detektortræffet i 2008 i området nord for Nordhøjen, og en tremissis præget 650-675 i Dorestad, også den et detektorfund fra marken nordøst for kirkegården. Mønterne støtter, at der har været en eller anden form for aktivitet i området omkring Jellingmonumenterne i vikingetiden og den yngre jernalder.

Dirhem fra Thyras have. Foto: Vejle Museum.

Udgravningsfeltet ved Thyras Have set fra Nordhøjen. Foto: Karen Høilund Nielsen.

Jelling Nord

Straks efter høst (formentlig i midten af august) iværksættes en forundersøgelse af markerne nord for monumenterne. Undersøgelsen forventes at vare 5-6 uger (eller indtil såning), og den udføres i et samarbejde mellem Vejle Museum, Forhistorisk Arkæologi ved Aarhus Universitet og Nationalmuseet/Jellingprojektet. Hensigten med undersøgelsen er at afklare, om området mellem monumenterne og Mangehøjene mod nord har været

udnyttet til bebyggelse eller aktiviteter i tilknytning til monumenterne. Det kan ligeledes tænkes, at der har ligget en gravplads fra vikingetiden i nærheden af Mangehøjene, i så fald en placering, der efterhånden er velkendt fra andre arkæologiske undersøgelser både i Danmark og i omkringliggende lande. De elektromagnetiske målinger i området viser flere anomalier, der bør kontrolleres, og sideløbende med udgravningen vil der være mulighed for boringer på markerne for at stedfæste gamle vådområder og dermed få et indtryk af det oprindelige landskab.

Smededammen

I efteråret planlægges i samarbejde med Vejle Museum en udvidet forundersøgelse af området syd for Vejlevej 2 i Jelling (ved Rektorboligen) med henblik på at finde spor af sydsiden af den store indhegning omkring monumentkomplekset og dermed få bekræftet hegnets videre forløb mod øst. Udgravningsfeltet vil ligge tæt på Smededammen, og det er håbet, at der vil være bevaret træ, der kan anvendes til datering af det vikingetidige anlæg og selve Smededammen, hvis alder og største udstrækning er usikker. Samtidig vil der blive taget prøver til analyse ved Danmarks Oldtid/Naturvidenskab. Med held vil resultaterne kunne belyse vegetationsudviklingen i området.

Boringer i Nord- og Sydhøjen

Jellinghøjenes indre træskelet og opbygningen af tørv er kendt fra tidligere arkæologiske udgravninger, primært i 1861, 1941 og 1942. Informationspotentialet i højene er dog ikke udtømt. Jellingprojektet har derfor søgt (og fået) dispensation fra Kulturarvsstyrelsen til at foretage en serie boringer i de to høje i august/september 2009. Boringerne vil blive udført under ledelse af professor Henrik Breuning-Madsen ved Geografisk Institut, og målet er blandt andet at afklare, om en ny indgravning i en eller begge høje vil kunne give ny viden om højenes opbygning og konstruktion. En eventuel senere genåbning af gamle snit i Nordhøjen kunne måske endda afsløre fund i den omrodede fyld. Derudover sigter boringerne mod at undersøge, om der i Nordhøjen stadig er spor af det vandstandsende lag, som tidligere har dannet et moselignende område på toppen af højen – den ”brønd”, som bønderne i Jelling forsøgte at rense op i 1820.

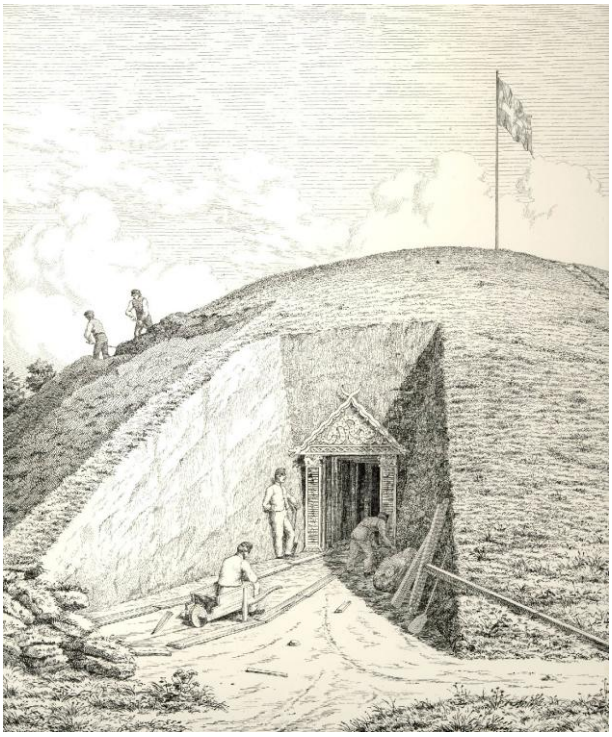

Indgravning i sydsiden af Nordhøjen i 1861 gengivet af J. Kornerup. Portalen stod endnu i 1880’erne.

De to høje er i sig selv en væsentlig kilde til vikingetidens landskab i Jelling, og endnu i 1940'erne var deres massive tørveopbygning så velbevaret, at tørvelagene kunne udskilles og enkelttørv trækkes ud. Forudsat bevaringsforholdene fortsat er så gode, vil bevarede pollen og planterester kunne give et indtryk af naturlandskabet i tiden omkring opførelsen af højene og samtidig give oplysninger om tørvenes art og oprindelse.

Spor af 1800-årenes indgravning i Nordhøjen fotograferet i april 2009. Foto: Anne Pedersen.

Jelling i lokalt og regionalt perspektiv

I januar 2009 afholdt Jellingprojektet et arbejdsmøde om kulturlandskabet omkring Jelling med deltagere fra Vejle Museum, Nordisk Forskningsinstitut ved Københavns Universitet, Forhistorisk Arkæologi ved Aarhus Universitet og Nationalmuseets enhed Danmarks Oldtid. I forlængelse af mødet er der defineret en række delprojekter, der sætter fokus på Tørrild herred og det østjyske landskab som ramme om Jellingmonumenterne. Projekterne vil inddrage arkæologisk materiale (enkeltfund, skattefund, gravfund og bosættelser), stednavne af forskellig art og topografiske elementer, herunder kommunikationsvejene, så området belyses ud fra forskellige kildegrupper og indfaldsvinkler. Tanken er, at de enkelte projekter hver for sig eller på tværs af fagdiscipliner skal bidrage til en samlet publikation om landskabet og de lokale/regionale forudsætninger for monumentkomplekset i Jelling.

Broanlægget fra 979/80 over Ravning Enge ligger blot 10 km syd for Jelling. Ud fra en kommunikativ synsvinkel er Ravningbroen et af de væsentligste elementer overhovedet omkring Jelling, og Jellingprojektet har derfor truffet aftale med Nationalmuseets enhed Danmarks Oldtid om delvis finansiering af publiceringen af de ældre undersøgelser.

Overflyvning af Jellingområdet har tidligere afsløret spor af bebyggelse fra jernalderen, og der er i foråret taget kontakt til projektet 'Fortiden set fra Himlen', der varetages af Holstebro Museum, med henblik på dels at involvere luftfotoprojektet i analysen af de gamle luftfotos taget over Jelling, dels at få mulighed for få undersøgt lokaliteter beslægtet med Jelling. Sahl i Nordvestjylland er en sådan lokalitet, idet der her er en kombination af romansk kirke, gyldent alter og en ryttergrav fra 900-årene nedgravet i en bronzealderhøj blot 50 m fra kirken, en kombination, der minder om komplekset i Jelling. I 2008 blev et grubehus lokaliseret nær kirken, der tidligere var en central kirke i Ginding Herred.

Jelling – Norden – Europa

Straks efter nytår indledte museumsinspektør Jens Christian Moesgård et projekt om den udmøntning, der tilskrives Harald Blåtand. Indtil omkring 975 havde man i Danmark brugt udenlandske mønter efter vægt til betaling. Skattefundene fra Harald Blåtands tid (ca. 958 – ca. 987) viser, at hans nye danske mønter fra 975 hurtigt kom til at udgøre en dominerende del af møntomløbet. Dette tyder på en bevidst og håndfast politik fra Haralds side med henblik på at indføre et velorganiseret nationalt møntvæsen med brug af mønter efter antal og udelukkelse af udenlandske mønter. Projektet er i gang med at undersøge mønterne fra skattefundene nærmere for at efterspore en forskel i behandlingen af danske og udenlandske mønter, herunder fragmentering, test af metallet ved bøjning osv. som tegn på brug af mønter efter vægt. Fravær af disse faktorer tyder på brug af mønterne efter antal. Derudover er metalsammensætningen for 65 mønter blevet analyseret på CR2MF-laboratoriet i Paris i april 2009 i forbindelse med det EU-finansierede EU-artech program. Analysene sigter mod at bestemme, hvor metallet til Haralds mønter stammer fra. En introduktion til dette projekt udkom i Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad Nr. 2 i maj.

I løbet af de næste år vil Jellingprojektet iværksætte yderligere delprojekter, der vil belyse Harald Blåtands samtid og eftertid ud fra forskellige synsvinkler. Blandt temaerne er de kongelige runestens rolle i den sene vikingetid og forholdet mellem kult og kirke. Et kommende ph.d. projekt ved Forskerskolen for Historie ved Aarhus Universitet om den tidligste danske identitets opståen og udvikling rummer ligeledes nogle aktuelle og yderst relevante perspektiver for Jellingprojektet.

Formidlingsmæssige initiativer

Under hele projektperioden 2009-11 er det Jellingprojektets mål at kombinere de forskningsmæssige initiativer med en bredt facetteret formidlingsindsats, så projektets viden og resultater når ud til flest muligt interesserede både nationalt og internationalt, og disse omvendt får mulighed for mere direkte at følge projektet. Et af midlerne hertil er etablering af en hjemmeside, men også andre medier og formidlingsformer vil blive udnyttet, herunder foredrag, mindre artikler, omvisninger, osv. Det planlægges blandt

andet at udnytte Nationalmuseets side på Facebook til at undersøge, hvilke spørgsmål den alment interesserede har til Jellingmonumenterne.

Hjemmeside
En introduktion til Jellingprojektet blev skrevet til martsnummeret af Nyhedsbrevet til Nationalmuseets E-Klub, og efter udsendelsen blev artiklen omarbejdet og suppleret med yderligere billeder som forløber for en selvstændig hjemmeside for projektet. I løbet af foråret er skabelonen til hjemmesiden udviklet i et samarbejde mellem Jellingprojektet, Brede Værk og Nationalmuseets satsningsområde Nordlige Verdener. Skabelonen er den samme for alle tre projekter, hvilket giver nogle rationelle fordele, men forskelle i farvevalg, indhold og målsætning giver siderne hver deres udtryk. De tre projekter planlægger at ansætte en webmedarbejder i jobtilbud efter sommer, så nye muligheder for præsentation kan udvikles og nyt stof komme ud hurtigst muligt. På Jellingprojektets hjemmeside kan man finde oplysninger om selve projektet og dets aktiviteter, men også nyt og gammelt om Jelling. Nye emner og ny viden vil blive tilføjet og udbygget over de næste år.

Kopi af Harald Blåtands runesten bag den kinesiske pavillon på Verdensudstillingen i Paris i 1889 (efter *Histoire du Travail et des Sciences Anthropologiques Section I*, 1889).

Som noget af det første er runestenene i Jelling kommet med på hjemmesiden – ikke blot de originale runesten, men også de kendte kopier. Kong Harald Blåtands store runesten står endnu på sin oprindelige plads midt mellem de to høje, men rundt om i verden findes i dag adskillige kopier, hver med sin historie. Uanset om de er eksakte kopier eller kopi af

kopi og bearbejdede versioner, er de et tydeligt vidnesbyrd om fascinationskraften bag Jellingmonumenterne og et udtryk for, at Jellings kommunikative og identitetsskabende betydning rækker langt ud over landets grænser også i dag. Den ældst kendte kopi stod ved indgangen til den danske udstilling på Verdensudstillingen i Paris i 1889, hvor også Jellingbægeret var udstillet, mens en af de yngste indgår som omdrejningspunkt i den permanente udstilling i Kongernes Jelling. De fjerneste kopier står ved den danske kirke i Yorba Linda i Californien og på den danske ambassade i Tokyo.

Et andet tema vil være kongeslægten. Der findes ingen samtidige portrætter af kongerne Gorm og Harald eller af dronning Thyra, men mange har gjort sig forestillinger – mere eller mindre seriøse – om deres udseende, og det er tanken at lægge nogle af de mange billeder på hjemmesiden, blandt dem portrætter af Gorm den Gamle og hans efterfølgere udført i anden halvdel af 1600-årene. Forlægget er et værk om de danske konger, der udkom omtrent samtidig med udgivelsen af Ole Worms Monumenta Danica og Johannes Stephanius' udgave af Saxo. Billederne blev kopieret og genudgivet adskillige gange.

Kongerne Gorm, Harald og Svend efter J.C. Beer, Der Königen in Dänemark. Leben/ Regierung und Absterben/ von dem Ersten König Dan/ Biss auf den jetzt=regierenden König Christian den Fünfften/ Aus den bewährtesten Dänischen Geschicht=Schreibern hervorgesucht und zusammen getragen/ auch mit ihrem wahrhafften Bildniisen ans Licht gegeben. Nürnberg 1685.

Andre planlagte formidlingsinitiativer gælder udstilling og undervisning. I løbet af efteråret vil Vejle Museum sammen med journalist Leif Baun, der har et indgående kendskab til Jelling bys historie, etablere en mindre vandreudstilling med udgangspunkt i billeder af byen, som den så ud ved midten af 1900-årene. Bybilledet i Jelling er i disse år under voldsom forandring til dels som følge af den stærkt øgede opmærksomhed rettet mod monumenterne som et af de danske verdensarvssteder. Mange ældre bygninger er ved at forsvinde, og det kan forudses, at der vil ske yderligere ændringer i bymidten.

Til efteråret vil Skoletjenesten/Nationalmuseet indlede udviklingen af et undervisnings-materiale om monumenterne specielt til brug for børn i aldersgruppen 3.-6. klasse.

Endelig har Jellingprojektet i foråret været involveret i Nationalmuseets nuværende særudstilling i Kongernes Jelling, 'Jellingstenene under lup', og de første skridt er taget til en international vandreudstilling om vikingerne i samarbejde med British Museum og Museum für Ur- und Frühgeschichte Berlin. Ved et møde i januar i København forelå et første udkast til udstillingens grundtemaer, der blev bekræftet på et arbejdsmøde i maj i London. Blandt nøgleordene for udstillingen er kulturel kontakt, kommunikation, konflikt og sameksistens, og et af hovedstykkerne forventes at blive vraget Roskilde 6, verdens hidtil længste vikingeskib, der blev udgravet i 1997 forud for anlæggelsen af Vikingeskibshallens nye museumsø og –havn. 20 % af skibet er bevaret. Det var oprindelig omkring 36 m langt og blev bygget omkring 1025.

Foredrag og offentlige arrangementer

Den 23. april blev der afholdt et informationsmøde for borgere og andre interesserede på Kongernes Jelling. Programmet omfattede en generel introduktion til Jellingprojektet (projektleder Anne Pedersen), en opsummering af resultaterne fra de seneste års arkæologiske undersøgelser i Jelling (museumsleder Steen W. Andersen, Vejle Museum) og en redegørelse for de planlagte undersøgelser i 2009 (adjunkt Mads Kähler Holst, Aarhus Universitet). Arrangementet tiltrak 110 tilhørere.

Omvisninger på udgravningen Thyras Have (den 7., 16. og 17. maj) har ligeledes været velbesøgt med i alt ca. 225 deltagere.

To foredrag er blevet afholdt for fagkolleger og særligt interesserede:
"Jellingmonumenterne og Jellingprojektet", foredrag (projektleder Anne Pedersen) ved Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet 16. marts 2009.
"Jellingmonumenterne – et kongeligt mindesmærke i en moderne tid", foredrag (projektleder Anne Pedersen) ved Jysk Arkæologisk Selskabs Årsmøde på Moesgård 21. maj 2009.

Endelig har der været afholdt et møde den 11. marts med forskere og formidlere fra det advisory board, der i sin tid bidrog med input til Jellingprojektets udformning. I lyset af den opmærksomhed, der er rettet mod Jelling i disse år, og de mange andre aktiviteter knyttet til Jelling, var også medarbejdere fra Vejle Kommune og Kulturarvsstyrelsen inviteret til at præsentere deres Jellingprojekter.

Planer for efteråret 2009

Igangværende initiativer vil blive fulgt op i løbet af efteråret, hvor ikke mindst arkæologien i Jelling står i fokus. Der er lagt op til flere interne arbejdsmøder for projektdeltagerne samt eksterne seminarer for forskellige grupper af fagfolk, herunder et seminar med inviterede arkæologer m.fl. med henblik på at diskutere efterårets udgravninger og sammenligne resultaterne med lignende undersøgelser. Derudover planlægges et samarbejde med Museum für Ur- und Frühgeschichte om et mindre seminar for arkæologer og historikere i

Paderborn i Tyskland. Et af de forslåede temaer for seminaret, ’Det tyske Rige som forbillede? Etableringen af det danske kongerige’, er særdeles relevant for Jellingprojektet.

På formidlingsområdet forventes indsatsen udbygget med større fokus dels lokalt i Jelling, dels over for de landsdækkende medier. Endelig forventes samarbejdet om den internationale vandreudstilling at gå ind i en mere formaliseret fase med et møde til efteråret i Berlin.